

УДК 339.9

РОЗВИТОК ТЕОРІЙ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ ПРЕДСТАВНИКАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ДОКЕЙНСІАНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Н.В. САВЧУК

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Дана стаття розкриває теоретичні положення, що були розроблені представниками школи англійської класичної політичної економії – Адамом Смітом і Давидом Рікардо і Карлом Марксом в контексті формування теорії державного кредиту.

В статті визначаються вихідні поняття: класична, політична економія, кейнсіанська теорія, державний кредит, Д. Рікардо, А. Сміт

Становлення та розвиток фінансових відносин в країнах, що вступили на шлях ринкової економіки, не є можливим без використання такого атрибуту державних фінансів, як державний кредит. Економічна значущість державного кредиту як економічної категорії полягає в тому, що він, з одного боку виступає важливим джерелом фінансування державних видатків, а з іншого боку він сприяє зростанню державної заборгованості.

Постановка завдання

Метою даної роботи є дослідження теоретичних положень, що були розроблені представниками школи англійської класичної політичної економії – Адамом Смітом і Давидом Рікардо і Карлом Марксом в контексті формування теорії державного кредиту.

Результати та їх обговорення

За часів формування економічних систем, яким було притаманно панування ринкових відносин, у Великобританії з'явилась наукова школа, яка представляла інтереси молодого класу торговців та підприємців, а за мету мала дослідження економічних засад, потрібних для формування ринку «вільної конкуренції» та «вільного підприємництва». Відомими представниками англійської класичної політичної економії були Адам Сміт та Давид Рікардо. Вони також є засновниками теорій державного кредиту. Серед їх наукових внесків слід визначити розробку наступних принципів економічної політики держави:

- невтручання держави в економічне життя,
- низькі податки,
- заперечення економічних функцій держави,
- обмеженість державних видатків тільки політичними функціями держави, низький рівень державних видатків, проголошення лозунгу «дешевий уряд».

Період, протягом якого жив А. Сміт (1723–1790), був періодом розквіту мануфактурного виробництва в Англії і початком промислового перевороту. Буржуазні відносини в цій країні розвивались швидкими темпами, і в цей час велику роль у накопиченні капіталу відігравали урядові позики. В цілому в цей час в Англії склалися сприятливі умови для зліту економічної думки.

В 1776 році виходить в світ головна праця Адама Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів». Поява в світі цієї праці стала визначною подією в розвитку економічної науки. В вищезазначеній праці було чітко сформовано коло питань, які були предметом дослідження економічної теорії. Аналізуючи в перших двох розділах своєї праці проблеми вартості і доходів, а також капіталу і накопичення, Адам Сміт, таким чином, закладає теоретичні засади свого дослідження. Після цього, розглянув розвиток економіки країн Західної Європи після падіння Римської імперії і історію економічної думки, в п'ятому, заключному розділі своєї роботи, досліджує питання, пов'язані з державними фінансами. Проблема державного боргу Адам Сміт присвятив третій розділ заключної частини свого дослідження. Він писав: «Рост громадних долгов, которые в настоящее время гнетут и в конечном счете, вероятно разорят все великие нации Европы, почти везде происходил однообразно. Нации, как и частные лица, начинали обыкновенно занимать, так сказать под свой личный кредит, не предоставляя если не закладывая на какаого специального фонда в обеспечение уплаты долга, а когда этот способ отказался служить, они перешли к займам под обеспечение или под залог специальных фондов». Так Адам Сміт описав еволюцію розвитку державного боргу як наслідку політики держави в області державного кредиту в своїй праці «Дослідження про природу та причини багатства народу».

Звертаючи неодноразово увагу на процес державного утручання в господарську діяльність країни, Адам Сміт вважав, що необхідність державного регулювання виникає лише тоді, коли має місце реальна погроза суспільному благу. При цьому, Адам Сміт надає перевагу такому виду державного регулювання, як випуск банкнот.

Давид Рікардо (1772–1823) являється найвидатнішим представником англійської класичної політичної економії. Відображені в його працях погляди Адама Сміта набули подальшого розвитку. Більшість наукових праць Давида Рікардо присвячено фінансовим питанням і питанням грошового обігу. Серед найбільш відомих праць Давида Рікардо можна назвати такі: «Висока ціна злитків – доказ знецінення банкнот» (1809), «Пропозиції на користь економного та стійкого грошового обігу» (1876), «Досвід в системі фондованих державних позик» (1820), «План заснування національного банку» (1824). Найголовніша праця Давида Рікардо це «Початок політичної економії і оподаткування» (1817).

Давид Рікардо приділяв багато уваги питанням грошового обігу країни, інфляційним процесам та політиці центрального банку країни (а саме Банку Англії). Він доказував необхідність розміну банкнот на золото. При цьому він виходив з того, що базою всієї грошової системи виступає саме золото. Він вважав за нерозумне саме використання золота в якості засобу обігу, оскільки обіг золотих монет обійдеться державі значно дорожче в порівнянні з обігом паперових знаків. В відповідності з цим, Рікардо розробив проект системи паперово-грошового обігу з вільним розміном паперових знаків на золото в злитках. Він також розробив три головних принципи функціонування грошового обігу, сутність яких зводиться до наступного:

- 1) наявність стійкого грошового обігу;

- 2) наявність золотого стандарту;
- 3) можливість заміни в обігу золота на паперові гроші, покупна сила яких визначається їх кількістю.

Рікардо також стверджував проте, що немає різниці між фінансуванням приросту державних видатків через підвищення податків і через продаж облігацій. Причина підвищення податків, на його думку, полягала в тому, що урядові облігації являються податковими зобов'язаннями, які повністю дорівнюють поточним податковим платежам. На думку Рікардо ця основна схожість між облігаціями і податками не викликає різниці в поведінці платників податків. Згідно теорії Рікардо, всі кошти, повернені платнику податків завдяки зниженню податків, будуть використані ними для покупки нових державних облігацій.

Ставлення Давида Рікардо до державних позик, нажаль було дуже негативним. Характеризуючи значення державного боргу, він писав в своїй праці «Начало политической экономии и налогообложения», що борг – це «...такое большое зло, что почти любая жертва не будет слишком велика, если она избавит нас от него».

В цілому, можна справедливо зазначити, що представниками англійської класичної політичної економії було висловлено негативне відношення до такої категорії державних фінансів, як державний кредит. Вони вважали, що позбавитися тягара державного боргу, як наслідку державного кредиту, можна за допомогою викупу.

Розглядаючи питання державного боргу, Давид Рікардо вважав, що всі борги слід погашати за рахунок спеціального майнового податку. Саме ця думка Д.Рікардо підпала під критику нової генерації вчених і свідчили про певну обмеженість його поглядів. Карл Маркс в першому томі «Капіталу» з цього приводу писав: «Не могло быть ничего лучшего, как обложить аналогом народ, чтобы «накопить» полученную таким способом сумму и таким образом избавиться от государственного долга при посредстве тайнства сложных процентов».

Незважаючи на те, що деякі думки представників школи англійської класичної політекономії зазнали певної критики, вони все-таки зробили ваговий внесок в розвиток економічної теорії. Англійською класичною школою було засновано принцип «здорових фінансів», сутність якого полягала в тому, що не повинно бути дефіцитів і боргів, балансування бюджетів повинно відбуватися щорічно. Темпи економічного зростання будуть тим вище, чим більша частина прибутку буде спрямована на накопичення. Підкреслюючи значущість процесу накопичення, Карл Маркс в першому томі «Капіталу» писав: «...сберегайте, сберегайте, т.е. превращайте, возможно, большую часть прибавочной стоимости обратно в капитал. Накопление ради накопления, производство ради производства – этой формулой классическая политэкономия выразила историческое признание буржуазного периода». Це з одного боку, а з іншого боку, представниками англійської класичної політекономії було покладено початок розвитку другої форми державного кредиту, а саме, ощадної справи.

Представники класичної буржуазної політичної економії приділяли певну увагу і урядовим видаткам. Вони проводили певний взаємозв'язок між невиробничим характером державних видатків і державного кредиту, при цьому, державний кредит залишається наслідком державних видатків і залежить від останніх.

Лозунг «дешевий уряд» також виходить з того, що зростання невиробничих видатків погрожує виробництву продукту. Існуючі державні видатки заважають втіленню в життя однієї з вимог правлячого класу – виробляти якомога дешевше і ліквідувати невиробничі витрати.

Таким чином, класична школа політичної економії в Англії на чолі з її видатними представниками – Адамом Смітом та Давидом Рікардо поклала основи методології дослідження державних фінансів, в тому числі державного кредиту і державного боргу. Багато економістів наступних поколінь йдуть за їх стопами, спираючись на їх основні ідеї цього напрямку розвитку фінансової науки.

Певне місце в питаннях щодо розвитку фінансової науки в області державного кредиту посідає і марксистський період. Марксистська теорія державного кредиту виникла як продовження і розвиток теорії державного кредиту англійської класичної політекономії. Марксистська теорія стала складовою частиною теорії позичкового капіталу і проценту. Карл Маркс розглядав позичковий капітал як найбільш фетишизовану форму капіталу. Державні облігації, казначейські векселі та інші цінні папери, що опосередковують рух позичкового капіталу, являються на його думку не реальним, а фіктивним капіталом, а позичковий процент, який виплачується державою своїм кредиторам має ірраціональну форму, тобто тільки створює видимість отримання доходу, відокремленого від процесу виробництва. Такий підхід являється науковим і зберігає свою значущість і в теперішній час. Разом з тим, Маркс не зміг угадати те, яку роль в макроекономічному регулюванні економіки будуть відігравати позичковий капітал і така його форма як державний кредит, і його наслідок – державний борг. Саме звинувачувати його в цьому було б абсолютно неправильним.

Первісні відомості свідчать проте, що держава в якості позичальника проникло в сферу лихварського кредиту, а пізніше і в сферу позичкового капіталу. Державний кредит сприяв появі і розвитку в надрах феодального суспільства капіталістичних виробничих відносин. Теоретично і логічно Карл Маркс показав, що державний кредит являється одним з самих сильних важелів первинного накопичення. По мірі розвитку ринкових відносин діяльність держави розвивалась і вдосконалювалась. Державні позики перетворились в один з видів державних доходів, які значно впливають на процес відтворення, вони стали важливим каналом перерозподілу національного доходу на користь власників засобів виробництва.

Держава залучає капітал, якій приносить проценти, головним чином шляхом емісії державних облігацій. В другому томі «Капіталу» Карл Маркс пише, що «государственные процентные бумаги - равно как и акции и всякого рода иные ценные бумаги, суть сферы вложения для ссудного капитала, для капитала, предназначенного приносить проценты. Они суть формы отдачи его в ссуду».

С часом держава починає все більше виступати в якості кредитора. Економічною підставою діяльності держави в якості кредитора є її участь в накопиченні позичкового капіталу. Таким чином, відбувається формування державного фонду позичкового капіталу, який в подальшому використовується для надання пільгових кредитів, гарантій, субсидій, премій різним суб'єктам економічної діяльності.

Досліджуючи процес первинного накопичення капіталу, К.Маркс показав взаємо обумовленість та взаємозв'язок державних позик і податків. Державні позики – це ніщо інше, як антиципований податок, тобто податок, який було взято авансом. При розміщенні державних позик широке коло платників податків не відчувають їх тягаря, який виявляється пізніше, під час виплати процентів і при поверненні первинної суми капіталу. Саму ж податкову систему Карл Маркс називає «необхідним доповненням системи державних позик». Шляхом випуску позик держава залучає грошові кошти для фінансування видатків. Проценти за боргом держава виплачує з податків, тобто, джерелом позичкового капіталу, таким чином, стають податки.

За думкою Маркса, кошти, що були взяті в позику, держава витрачає головним чином на невиробничі цілі. Такий висновок він робить на підставі аналізу історії розвитку державних боргів, яка свідчить про те, що основною причиною державних позик були військові видатки. Прикладом цього є державні борги Англії в XIX столітті, які виникали виключно під впливом війн. В своїй роботі «Нова фінансова махінація або Гладсон і пенси» Карл Маркс зазначив, що канцлери казначейства ніяк не можуть справитися з «гігантским чудовищем, именуемым государственным долгом Великобритании». При цьому невиробниче використання державних позик призводить до того, що капітал було використано державою.

Карл Маркс також звертає увагу і на ірраціональний характер обігу цінних паперів. Він вважає, що за своєю сутністю облігації державних позик являються формою фіктивного капіталу, тобто капіталу, який реально не існує.

Згідно теорії Маркса – облігація є гіршою формою фіктивного капіталу, при цьому вона відрізняється від інших видів цінних паперів. Акції і облігації, що були випущені в обіг акціонерними компаніями, знаходяться в обігу на позичковому ринку і представляють собою дублікати реально існуючого капіталу.

Державні облігації на відміну від приватних облігацій представляють дублікати неіснуючого капіталу. По суті вони являються дублікатами використаних в невиробничому напрямку державою грошових коштів, якщо останні при цьому не спрямовуються на фінансування виробничих потреб. Власники облігацій можуть продати ці зобов'язання іншим особам.

Ринок державних облігацій, як складова частина ринку позичкових зобов'язань, утворюється на підставі того, що кредитору немає різниці чи дати свої власні кошти в позику під певний процент річних, чи придбати державну облігацію, яка в майбутньому принесе йому дохід.

Висновки

Таким чином, слід зазначити, що теорія державного кредиту Карла Маркса являється науковою теорією, основні положення якої зберігають свою актуальність і в теперішній час. Питання державного кредиту і державного боргу розглядались і в подальшому представниками інших економічних напрямків, таких як школа Джона Кейнса та його послідовники, а також представниками неокласичного напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капитал. – К.Маркс и Ф.Энгельс, соч., 2-ое изд., т.23,24,25
2. Маркс К. Новая финансовая махинация или Гладсон и пенсии. – К.Маркс и Ф. Энгельс, соч., 2-ое изд., т.9.
3. Озеров И.Х. Основы финансовой науки. – М.: –1911.
4. Риккардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Соч. в 5-ти томах. – М.: Госполитиздат, –1941, т.4.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа. – М.: Соцэкгиз, –1962.